

This work is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0).
[<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>]

Religijny wymiar samospaleń jako wzbogacenie analizy socjologiczno-politologicznej: próba systematyzacji zjawiska samospaleń w ujęciu interdyscyplinarnym

Wiktor Płoszaj | Uniwersytet Gdański
<https://orcid.org/0000-0001-5484-766X>

Streszczenie

Słowa kluczowe:

samospalenia,
Tybet, Wietnam,
Thich Quang Duc,
buddyzm

Fenomen samospalenia występuje na terenie niemal całego kontynentu azjatyckiego, będąc szczególnie popularny w kręgu buddyjskim. Ze względu na występujące w świecie zachodnim wzorce wartości samospalenie pozostaje aktem niezrozumianym. Tego typu działanie najczęściej klasyfikowane jest jako protest polityczny, a analiza tego fenomenu ogranicza się do ujęć socjopolitycznych. W artykule autor podejmuje próbę wzbogacenia owej analizy o czynnik religijny, postulując interdyscyplinarne badania zjawiska.

The Religious Dimension of Self-Immolation as an Enrichment of Sociopolitical Analysis: An Attempt at Systematizing the Phenomenon of Self-Immolation in an Interdisciplinary Perspective (Summary)

Keywords:

self-immolation,
Tibet, Vietnam,
Thich Qunag Duc,
Buddhism

The phenomenon of self-immolation occurs in almost the entire Asian continent, being especially popular with Buddhists. Because of Western values, self-immolation remains a misunderstood act. This type of action is often classified as a political protest, and the analysis of this phenomenon is limited to socio-political perspectives. In the article, the author attempts to enrich this analysis with a religious factor, postulating interdisciplinary studies of the phenomenon.

Wstęp

Zjawisko samospalenia jest świadomym i dobrowolnym poświęceniem życia poprzez użycie ognia (Merriam-Webster Dictionary, online). W świecie zachodnim najczęściej rozpatrywane jest ono jedynie jako forma protestu politycznego. Należy tu jednak zauważyć, że tego typu fenomen jest na kulturowym Zachodzie zjawiskiem rzadkim¹, a analizie podlegają najczęściej casusy z terenów Azji. Tym samym owe analizy obarczone są konkretnym paradygmatem opartym na kulturze o korzeniach chrześcijańskich, w której praktyka samospalenia jawi się jako obca, a sam akt samobójstwa jest potępiany przez Kościół katolicki. Warto jednak wspomnieć, że samospalenia występowały w historii Europy przedchrześcijańskiej, np. wśród ludów germańskich. Niemniej współcześnie występują one stosunkowo częściej w państwach azjatyckich, choć nie wykazano jasnej korelacji popularności samospaleń i konkretnej religii – wysoki ich odsetek notuje się zarówno wśród buddystów, hinduistów, jak i wśród muzułmanów, ze wskazaniem na irański szyizm (Ziółkowski 2018: 42).

Przyczynkiem do podjęcia próby innego spojrzenia na samospalenia był list wietnamskiego mnicha buddyjskiego Thich Nhat Hanha do Martina Luthera Kinga z 1965 roku. W liście tym Wietnamczyk przedstawia Kingowi okoliczności samospalenia Thich Quang Duca, odrzucając zachodnią narrację o proteście politycznym czy nawet samobójstwie. Przedstawia on samospalenie jako czyn religijny, tłumacząc specyfikę buddyjskiej perspektywy. Artykuł ten będzie więc próbą systematyzacji fenomenu samospaleń w ujęciu interdyscyplinarnym – wzbogacającą analizę socjologiczno-politologiczną o spojrzenie religioznawcze. Przedmiotem pracy będzie przywołany już przypadek wietnamski – śmierć Thich Quang Duca oraz samospalenia Tybetańczyków. Oba osadzone w kręgu buddyjskim, do którego zawężona zostanie prezentowana w artykule perspektywa.

Celem niniejszych rozważań będzie więc próba spojrzenia na zjawisko samospaleń przez pryzmat kategorii czynu religijnego. Istotnym jej elementem będzie krytyka narracji Zachodu, zarówno społecznej, medialnej, jak i akademickiego, jednowymiarowego spojrzenia na ów fenomen. Zakłada ona również wprowadzenie perspektywy relatywistycznej, krytyki panującego paradygmatu oraz rozpatrzenia zjawiska z poziomu jego środowiska – kręgu buddyjskiego. Zważając na formę niniejszego artykułu, jego ograniczenia oraz fakt, że tego typu badania wymagają dalszego rozwoju, w tekście zaproponowane zostaną jedynie przykładowe przesłanki świadczące o religijnym charakterze samospaleń. Prezentowane poniżej rozważania oparte są na konkretnych przypadkach, nie zakładają one generalizowania i uznawania wszystkich casusów samospaleń, nawet w ramach kręgu buddyjskiego, jako zjawisk religijnych. Niemniej autor wychodzi z założenia, że szczególnie w obcych badaczom kręgach kulturowych aspekt religijny warty jest rozważenia i włączenia do analizy okoliczności i motywacji samospalenia.

¹ Przyjmuje się, że w Europie Zachodniej i USA samospalenie jest przyczyną 1% samobójstw (por. Wałdoch 2017: 124).

Casus Thich Quang Duca

Thich Quang Duc był wietnamskim mnichem tradycji buddyzmu Mahajana, uczonym również w pismach Theravady, nauczającym Dharmy w państwach ościennych. Zasłynął on jako symbol tzw. kryzysu buddyjskiego, wywołanego przez opresyjną politykę Ngo Dinh Diema, ówczesnego prezydenta Republiki Wietnamu, który swoją prezydenturę silnie opierał na katolicyzmie (Taylor 2013: 513). Pomimo że nie stosował otwartej opresji wobec społeczności buddyjskiej, jego faworyzacja katolików była widoczna – jeśli ktoś aspirował do objęcia wysokiego urzędu lub posiadania bogactwa, musiał być katolikiem (Long 2019: 80). Istotną rolę w rozszerzeniu konfliktu społeczno-religijnego miał starszy brat Ngo Dinh Diema – Ngo Dinh Thuc, który objął urząd arcybiskupa w Hue. Duchowny wykorzystywał swoje wpływy polityczne do wzmacniania roli katolicyzmu, strategicznie stacjonując w mieście, które było silnym ośrodkiem buddyzmu. Punktem zapalnym okazały się zmiany przepisów dotyczących flag religijnych i masowe rozwieszenie flag katolickich w miejsce buddyjskich. Wydaje się, że nieprzypadkowo doszło do tego w okresie święta Wesak, czyli obchodów narodzin, oświecenia i śmierci Buddy Śakjamuniego. Na skutek opresji doszło do fali ulicznych protestów buddystów, a klasztory buddyjskie ogłaszały strajki głodowe, wznosząc postulaty dotyczące wolności wyznania.

Podczas jednej z demonstracji, 11 czerwca 1963 roku, Thich Quang Duc dokonał aktu samospalenia. Na ulicznym skrzyżowaniu został on otoczony przez protestujących, blokujących ewentualną interwencję policji. Mnich zasiadł w pozycji lotosu i oddał się medytacji, recytując mantrę Buddy Amitaby – kwintesencji ostatecznej rzeczywistości (Ziółkowski 2014: 129). O godzinie 10:20 oblany przez współtowarzyszy benzyną mnich samodzielnie podpalił się i spłonął (Nguyen 2021). Jak relacjonował obecny na miejscu dziennikarz „New York Timesa” David Halberstam:

Jego ciało powoli kurczyło się i malało, jego głowa czerniała, coraz bardziej osmalona. W powietrzu unosił się zapach palonego ludzkiego mięsa; ludzie palą się zaskakująco szybko. Słyszałem z tyłu szloch gromadzących się teraz Wietnamczyków. Byłem zbyt zszokowany, aby płakać, zbyt zdezorientowany, aby robić notatki czy zadawać pytania, zbyt oszołomiony, aby myśleć... Gdy płonął, nie drgnął ani jeden jego mięsień, nie wydał z siebie dźwięku, jego zewnętrzny spokój ostro kontrastował z lamentem ludzi wokół niego (za: Ziółkowski 2014: 130).

Samospalenie Thich Quang Duca utrwalone zostało na świecie jako swoisty symbol kryzysu buddyjskiego. W jego ślady poszło jeszcze co najmniej pięć osób (Nguyen 2021), ale to właśnie śmierć mnicha z 11 czerwca miała największy wpływ na społeczeństwo. Mnich został okrzyknięty bodhisattwą, a jego zachowane serce stało się relikwią.

Casus samospaleń tybetańskich

W kwestii Tybetańczyków nie wyróżnia się jednego konkretnego przypadku samospalenia, które wzbudziłoby sensację równą śmierci Thich Quang Duca. Jak się wydaje, przedmiotem analizy jest trwała seria samospaleń występujących wśród tego narodu. Inherentnym kontekstem tych śmierci jest niewątpliwie sytuacja polityczna: aneksja Tybetu przez Chiny w 1949 roku zmusiła wielu Tybetańczyków do uchodźstwa – w pierwszej fali migracji w latach od 1959 (rok opuszczenia Tybetu przez Dalajlamę) do 1970 roku do Indii przedostało się ok. 80 tysięcy uchodźców (MacPherson, Bentz, Ghoso 2008), a osoby, które pozostały na ziemiach wcielonych, stale mierzą się z aktami opresji ze strony chińskich władz.

Należy zaznaczyć, że zjawisko samospaleń nie pojawiło się wśród Tybetańczyków bezpośrednio po chińskiej agresji, a dopiero w XXI wieku. Wyróżnia się trzy fale występowania tego fenomenu:

- I fala (2009–2011): wiązana z reakcją środowiska mnisiego na atak na klasztor Kirti w Nagwie w Sichuanie (były region Amdo),
- II fala (2012): samospalenia zaczęły występować również wśród osób świeckich, poza klasztorami,
- III fala (koniec 2012 i trwa nadal): samospalenia zdają się być coraz bardziej skoordynowane (Plank 2013: 347).

Od 2009 roku odnotowano 159 przypadków samospaleń, z czego zdecydowana większość skutkowałą zgonem (International Campaign for Tibet 2022). Istotne zdają się również dwa czynniki: wiek osób podejmujących próbę samospalenia oraz miejsce tego aktu. Analizując dane dotyczące ofiar, publikowane przez Tybetański Rząd na Uchodźstwie oraz organizacje działające na rzecz wolnego Tybetu, zauważyć można, że przeważają osoby młode, w wieku 20–30 lat (Central Tibetan Administration 2022; International Campaign for Tibet 2022). Przeważnie samospalenia występują na terenie byłego Tybetu, a jedynie nieliczni podejmują się tego na emigracji.

Warto zauważyć, że i w przypadku Tybetańczyków część samospaleńców zostaje okrzyknięta tytułem bodhisattwy lub *pawo*, które tłumaczone jest jako bohater (z kontekstem męczeństwa) (Downey 2015: 214). Wielokrotnie w listach pożegnalnych lub hasłach wykrzykiwanych w płomieniach Tybetańczycy nawoływali do zachowania tożsamości tybetańskiej oraz modlili się o długie życie dla Dalajlamy (Plank 2013: 350), oddając tym samym życie za naród i religię.

Zachodnie postrzeganie samospaleń

Wspomniane na wstępie sprowadzanie analizy samospaleń do aspektu socjopolitycznego i klasyfikowanie ich jedynie jako protesty polityczne zdaje się być głęboko zakorzenione w zachodnim paradygmacie. Zgony te sprowadzane są do samobójstwa umotywowanego politycznie i rozpatrywane przez pryzmat kultury opartej

na szeroko pojętych wartościach judeochrześcijańskich, które odebranie sobie życia odbierają jako grzech i wystąpienie przeciwko Bogu (Katechizm Kościoła Katolickiego, art. 2280–2281). W przypadkach przedstawionych w tekście kontekst polityczny jest niewątpliwie znaczący i konieczny do uwzględnienia w szerokiej, holistycznej analizie fenomenu samospaleń w Azji. Niemniej zachodnia narracja przedstawia to zjawisko jednowymiarowo. Chcąc zobrazować ową jednowymiarowość i „płytkość”, przywołać można fragmenty artykułów prasowych opisujących samospalenie Thich Quang Duca lub Tybetańczyków:

Thich Quang Duc dokonał aktu samospalenia w proteście przeciwko represjonowaniu buddyzmu w Wietnamie przez reżim katolickiego prezydenta Ngo Dinh Diema (Kisielewska 2020).

Manifestacyjne samospalenia sytuowane są dziś w nurcie non-violence jako współtworzące arsenał pokojowych działań protestacyjnych (Sałwacka 2019).

Był to protest przeciwko represjonowaniu buddyzmu w Wietnamie” (*Żywe pochodnie...* 2017).

Kolejny mnich tybetański zmarł po samopodpaleniu w proteście przeciwko chińskiej okupacji Tybetu (*Kolejny mnich tybetański dokonał samospalenia* 2013).

Samospalenie Tybetańczyka w proteście przeciwko ograniczaniu praw rdzennych mieszkańców Tybetu (*Samospalenie Tybetańczyka...* 2018).

Dwóch młodych Tybetańczyków dokonało samopodpalenia w ramach protestu przeciwko polityce chińskich władz wobec Tybetu (*W Chinach podpałiło się...* 2012).

Wydźwięk tych fragmentów jest jednoznaczny, zrównujący samospalenie z formą protestu politycznego. Nieuwzględnienie kontekstu religijnego, przy jednoczesnym poddaniu czynu ocenie opartej na wartościach judeochrześcijańskich, skutkuje utrwaleniem niepełnego czy nawet fałszywego obrazu sytuacji samospalenia.

Thich Nhat Hanh o samospaleniu

O włączenie czynnika religijnego do analizy samospaleń postulował wietnamski mnich Thich Nhat Hanh. Najważniejszym dziełem w tej sprawie zdaje się być jego opublikowany list, zaadresowany do Martina Luthera Kinga, zatytułowany *In search of the Enemy of Man*. Celem listu jest wyjaśnienie kontekstu samospalenia Thich Quang Duca, które jak pisze mnich: „trudne jest do zrozumienia dla zachodniej chrześcijańskiej świadomości” (Thich Nhat Hanh 1965). Wskazuje on, że akt samospalenia nie był protestem ani samobójstwem. Odrzucenie narracji o samobójstwie argumentuje, podając pewne warunki, które według niego muszą wystąpić przy próbie samobójczej: brak odwagi do życia i radzenia sobie z trudnościami, porażka życiowa i utrata wszelkiej nadziei, pożądanie nieistnienia – buddyjskiej *abhavy* (Thich Nhat

Hanh 1965)². Jest to perspektywa człowieka religijnego, która różna jest od ogólnoprzyjętego rozumienia samobójstwa jako *de facto* czynu odebrania sobie życia, bez względu na przyczyny, które stały za tą decyzją³. Niemniej Thich Nhat Hanh już na tym etapie zachęca czytelnika do wyjścia poza przyjęte przez niego paradygmaty i przyjęcia postawy relatywistycznej.

Istotniejsza dla niniejszego artykułu jest jednak kategoria protestu politycznego. Thich Nhat Hanh również ją odrzuca. Mnich, pisząc o samospaleniach, rozróżnia palenie się od spalenia się, zaznaczając, że to właśnie palenie się jest celem samospaleń, a nie spalenie *ergo* śmierć. Palenie się, jako jedno z najbardziej bolesnych możliwych doświadczeń, jest dla Nhat Hanha zaznaczeniem istotności przekazu, który wybrzmiewa za tym czynem. Dla wyjaśnienia motywacji samospalenia przywołuje ceremonię ordynacji buddyzmu Mahajany, w której kandydat na mnicha, przyjmując uroczystie 250 zasad mnisich, przypala na swoim ciele mały punkt – często przy użyciu kadzidła. Tym samym kandydat przysięga dążyć do oświecenia i poświęcić swoje życie pomocy w wyzwoleniu się wszystkim istotom (Thich Nhat Hanh 1965). Nhat Hanh traktuje to jako ukazanie samospalenia w mikroskali, gdzie również przez ogień człowiek poświęca się na rzecz innych. Schemat śmierci dla dobra społeczeństwa obecny jest również w historii Jezusa, który zginął na krzyżu „nie z rozpacz, ale z woli niesienia pomocy. (...) użył swojego ciała, by spowodować zmianę w rozpaczliwej sytuacji” (Thich Nhat Hanh 2016: 101–102). W tym kontekście samospalenie nie jest odebraniem sobie życia, co byłoby niezgodne z buddyjską zasadą *ahinsa*, czyli nakazem powstrzymania się od krzywdzenia i zabijania. Kluczowa jest intencja, którą nie jest ani śmierć, ani spalenie, a palenie jako akt, który ma zwrócić uwagę na cierpienie ludzi; który dokonany jest w imię dobrostanu innych (Thich Nhat Hanh 1965).

Samospalenie a ideał bodhisattwy

W buddyzmie samospalenia nie są znane jako popularna praktyka religijna, lecz pojawiają się w niektórych przekazach. Istotną kategorią w buddyzmie jest niewątpliwie kategoria bodhisattwy – ideału współczucia. Jest to określenie bytów oświeconych, które jednak nie przeszły w stan pełnej nirwany, pozostając w *samsarze*, celem pomocy wszystkim innym istotom w oświeceniu się. Współcześnie nazywa się tak wiele postaci, nie tylko postacie legendarne czy byty mistyczne. Bodhisattwą określa się tam osoby, które w szczególności, wybitny sposób kierują się buddyjskimi wskazaniem – jednym ze współczesnych przykładów jest tytułowanie w ten sposób Aung San Suu Kyi (Lubina 2015: 7). Ta tytułatura jest również stosowana wobec Thich Quang Duca. Wnioskować można, że wynika to z faktu poświęcenia przez niego życia

² Podobna narracja, odrzucająca określenie samospalenia samobójstwem, pojawia się wśród Tybetańczyków. Widać to m.in. w języku, jakiego używa się, opisując to zjawisko – „zapalenie światła”, „zapalenie świecy”, „ofiara świecy” (por. Ziółkowski 2018).

³ Należy jednak zaznaczyć, że samo zjawisko samobójstwa również nie jest jednoznaczne, a dyskusje nad jego definicją nadal trwają (por. Domańska 2017).

w imieniu dobra całej społeczności, co świadczy o jego silnym współczuciu. Nie jest to jedyny związek kategorii bodhisattwy z samospaleniami. Przywołać należy fragment Sutry Lotosu, który opisuje historię jednego z bodhisattwów – Króla Medycyny. Była to postać głęboko uduchowiona, o rozwiniętym wglądzie, który pozwalał mu się manifestować w różnych postaciach cielesnych. Prawdopodobnie właśnie to wyzbycie się przywiązania do ciała pozwoliło mu złożyć z siebie ofiarę w akcie samospalenia. W Sutrze określone jest to „najwyższym darem, najgodniejszym i najwznioślejszym z darów” (Sutra Lotosu, rozdz. 23). Thich Nhat Hanh wskazuje, że przyczyną jego samospalenia było nadal obecne na świecie cierpienie i okrucieństwo (Thich Nhat Hanh 2016: 98). Bez względu na jego motywacje tekst Sutry wskazuje, że samospalenie było również kluczowym momentem na ścieżce Oświecenia Króla Medycyny:

Wiedz, O wielki Królu!
Przebywając w tamtym miejscu,
Natychmiast osiągnąłem kontemplację
Objawienia wszystkich form
I z oddaniem dokonałem czynu wielkiej gorliwości,
Składając w ofierze ciało, które kochałem (Sutra Lotosu, rozdz. 23).

Sam ten fragment może stać się inspiracją do podążania śladami bodhisattwy, jednak nie jest jedynym, który wskazuje na wysoką wartość ofiary samospalenia. W dalszej części Sutry Lotosu znajduje się precyzyjny zapis, który wartościuje ten czyn:

jeśli ktokolwiek z umysłem zdecydowanym i nakierowanym na Doskonałe Oświecenie jest w stanie spalić palce swojej ręki lub nawet palec u stopy w hołdzie dla stupy buddy, przewyższy tego kto składa hołd posiadłościami, miastami, żonami, dziećmi i swoją trzytysięczną wielką tysiąckrotną ziemią, razem z jej górami, lasami, rzekami, stawami i wszystkimi jej cennymi rzeczami (Sutra Lotosu, rozdz. 23).

Należy jednak zaznaczyć, że jest to jeden z bardzo nielicznych tekstów buddyjskich, który w niemal afirmujący sposób opisuje praktykę samospalenia.

Zakończenie

Samospalenia, będące współcześnie przedmiotem zainteresowania takich dziedzin, jak socjologia czy politologia, zdają się mieć również potencjał do badań z zakresu religioznawstwa czy antropologii. Prezentowane w artykule przykłady i koncepcje są próbą wprowadzenia czynnika religijnego do analizy przypadków samospaleń: w tej konkretnej pracy w świecie buddyjskim. Uznanie istotności kontekstu religijnego nie musi koniecznie wiązać się z przyjęciem w pełni relatywistycznej postawy. Autor postuluje uwzględnienie tego kontekstu jako źródła głębszego zrozumienia przypadków samospaleń chociażby Thich Quang Duca czy Tybetańczyków. Wyeliminowanie, w miarę możliwości, zachodnich paradygmatów i próba przyjęcia perspektywy

poszerzonej o znajomość schematów myślenia kultur azjatyckich generuje potencjał do prowadzenia interdyscyplinarnych, pogłębionych badań. Taka forma analizy generuje również potrzebę wykazania się pewną empatią przez badacza, jednak to nie jest przedmiotem niniejszej pracy.

Przypadki samospalenia Tybetańczyków i Thich Quang Duca, będące najpopularniejszymi przykładami samospaleń ze świata buddyjskiego, stają się więc nie tylko formą protestu politycznego, ale nabierają wartości religijnej, są odczytywane jako akt wotywny, akt ofiarnego współczucia. Ich wydzwięk polityczny nie staje się mniej istotny, gdy zjawisko rozpatrywane jest wielopoziomowo. Wręcz przeciwnie – znając ideał współczucia i odpowiedzialności za innych, buddyjskie samospalenie ma jeszcze silniejszy wydzwięk społeczny i polityczny. Prawdopodobnie niemożliwe jest zaś do rozstrzygnięcia pytanie o bezpośrednią inspirację Sutrą Lotosu. Niemniej uwzględnienie jej treści i ewentualnego wzorca, jaki prezentuje, może tłumaczyć metodę obraną przez tych, którzy dokonali samospalenia.

Bibliografia

- Central Tibetan Administration, 2022, *Immolation Facts Sheet*, 14.03.2022, <https://tibet.net/important-issues/factsheet-immolation-2011-2012/> [dostęp: 3.12.2022].
- Domańska J.M., 2017, *Teoretyczne aspekty zjawiska samobójstw*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pedagogika”, t. 26, nr 2.
- Downey J.L., 2015, *Dying They Live: Suicide Protesting and Martyrdom*, „Journal of Religion and Violence”, Vol. 3, No. 2.
- International Campaign for Tibet, 2022, *Self-Immolation Facts Sheet*, 6.04.2022, <https://savetibet.org/tibetan-self-immolations/> [dostęp: 2.12.2022].
- Katechizm Kościoła Katolickiego, 1994, Poznań.
- Kisieleska Z., 2020, *Żywe pochodnie. Kim są ludzie, którzy dokonują samospalenia?*, Focus, 13.08.2020, <https://www.focus.pl/artykul/samospalenie-krzyk-z-plomieni> [dostęp: 3.12.2022].
- Kolejny mnich tybetański dokonał samospalenia*, 2013, RMF24, 21.06.2013, https://www.rmf24.pl/fakty/swiat/news-kolejny-mnich-tybetanski-dokonal-samospalenia,nld,999568#crp_state=1 [dostęp: 3.12.2022].
- Long N.C., 2019, *The Self-immolation of venerable Thich Quang Duc according to Mahayana Buddhist Perspective*, „Journal of International Buddhist Studies College (JIBSC)”, Vol. 1, No. 2.
- Lubina M., 2015, *Pani Birmy. Aung San Suu Kyi. Biografia polityczna*, Warszawa.
- MacPherson S., Bentz A., Ghoso D.B., 2008, *Global Nomads: The Emergence of the Tibetan Diaspora (Part I)*. Migration Policy Institute, 2.09.2008, <https://www.migrationpolicy.org/article/global-nomads-emergence-tibetan-diaspora-part-i#:~:text=Tibetan%20migration%20to%20India%20transpired,which%20must%20be%20renewed%20yearly> [dostęp: 30.11.2022].
- Nguyen S., 2021, *June 11, 1963: The Internationally Shocking Self-Immolation Of Buddhist Monk Thich Quang Duc*. The Vietnamese, 11.06.2021, thevietnamese.org/2021/06/june-11-1963-the-internationally-shocking-self-immolation-of-buddhist-monk-thich-quang-duc/ [dostęp: 29.11.2022].

Plank K., 2013, *Living torches of Tibet – Religious and Political Implications of the Recent Self-Immolations* „Journal of Religion and Violence”, Vol. 1, No. 3.

Sałwacka S., 2019, *Prawie jedna trzecia ludzi, którzy postanowili się spalić w proteście, przeżywa. Czy żałują?*, Gazeta Wyborcza, 21.12.2019, <https://wyborcza.pl/magazyn/7,124059,25533840,prawie-jedna-trzecia-ludzi-ktorzy-postanowili-sie-spalic-w.html?disableRedirects=true> [dostęp: 3.12.2022].

Samospalenie Tybetańczyka w proteście przeciwko ograniczaniu praw rdzennych mieszkańców Tybetu, 2018, Polskie Radio24, 8.03.2018, <https://polskieradio24.pl/5/3/Artykul/2054365,Samospalenie-Tybetanczyka-w-protescie-przeciwko-ograniczaniu-praw-rdzennych-mieszkancow-Tybetu> [dostęp: 3.12.2022].

Self-immolation, w: Merriam-Webster Dictionary, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/self-immolation#h1> [dostęp: 27.11.2022].

Taylor K.W., 2013, *A History of the Vietnamese*, Cambridge.

Thich Nhat Hanh, 1965, *In Search of the Enemy of Man*, <https://plumvillage.org/about/thich-nhat-hanh/letters/in-search-of-the-enemy-of-man/> [dostęp: 12.12.2022].

Thich Nhat Hanh, 2016, *Cisza. Siła spokoju w świecie pełnym zgiełku*, Warszawa.

W Chinach podpaliło się dwóch kolejnych Tybetańczyków, 2012, Newsweek, 11.12.2012, <https://www.newsweek.pl/swiat/dalajlama-tybet/scqx5j0> [dostęp: 3.12.2022].

Wałdoch M., 2017, *Samospaleńcy jako nowy ruch społeczny? Próba systematyzacji zjawiska w ujęciu integralnym i systemowym*, „Świat Idei i Polityki”, nr 16.

Ziółkowski, G., 2018 *Okrutny teatr samospaleń. Protesty samobójcze w ogniu i ich echa w kulturze współczesnej*, Poznań.

Ziółkowski G., 2014, *Samospalenie: akt-widowisko. Kilka słów o sprawczej mocy (pewnej) fotografii*, „Prace Etnograficzne”, t. 42, z. 2.

Żywe pochodnie. Samospalenie jako manifest polityczny, 2017, Onet Wiadomości, 29.10.2017, <https://wiadomosci.onet.pl/swiat/zywe-pochodnie-samospalenie-jako-manifest-polityczny/17jlm0> [dostęp: 3.12.2022].

Biogram

Wiktor Płoszaj – Wydział Nauk Społecznych Uniwersytetu Gdańskiego: Instytut Politologii, Wydział Historyczny Uniwersytetu Gdańskiego: Instytut Antropologii. Zainteresowania badawcze: współczesny buddyzm, polityzacja religii, Tybet, Birma, Wietnam, Izrael, syjonizm, dziedzictwo żydowskie w Polsce.

Wiktor Płoszaj – The Department of Social Studies at the University of Gdańsk: The Institute of Political Science, The Department of History at the University of Gdańsk: The Institute of Anthropology. Research topics: contemporary Buddhism, the politisation of religion, Tibet, Myanmar, Vietnam, Israel, zionism, Jewish heritage in Poland.